

X

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN
SURAT.

Manuscripts Library
S.D.P.B.

Coll. No. 7

Title BHAGAVANTA-BHASKARA.
(UTSARGA-MAYUKHA)

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN, SURAT

Shastri Dinmanishankar Pustak-Bhandara

No. : 7 Subject : Marma Sastra

Title : Utsarga Mayubha in Bhagavat Bhāṣya

Author : Nilakantha Scribe : —

Date of the work : c 1640 A.C. Date of the Ms. : —

Place of the work : — Place of the Ms. : —

Size : 11.5" by 5.1/2" Extent : 14 folios.

Language : Sanskrit. Script : Devanāgarī

Remarks : Complete.

उ०म०
२

लमिनेवालेवृद्धे वागुरौशुक्रेचवकेतिचारिणिचगुरौग्रवादित्येमलमासेद्वयमासेषुप्रदिनद्वयवतियद्देवमदिनादौभूकंयाशक्त
त्का... इतदोषेचवर्जः। उत्तरायणमाघफाल्गुनचैत्रवैशाखज्येष्ठाषाढान्यतममासेषुविशुद्धावयनद्वयविषुवद्वयकन्यामीनव
तुरन्तमसंक्रांतौशुक्लपक्षेद्वितीयातृतीयायं चमीसप्तमीदशमीपौर्णमास्यान्यतमतिथौशनिमंगलान्यघोरभरणीकृत्तिका
पुनर्वस्वाश्लेषापूर्वाफल्गुनीविशाखाव्यतिरिक्तनक्षत्रेषुविक्षमातिगंडव्याघातवज्रव्यतीयातपरिधवेष्टित्यतिरिक्त
योगेषुकर्तव्यंइताराविशुद्धौबुधशुक्रशुभसितपक्षचंद्रनिरीक्षितेलग्रेजत्वाशयोत्सर्गःकार्यइति। बह्वर्चगृहपरिशिष्टे। अ
थातोवारुणाधिधिवापीकूपतडागपद्म्याख्यास्यामः। पुराणेतिथिकरणेशुभेनक्षत्रेप्राचीदिशमास्याप्राक्प्रवणउदकुम्भप्रव
रोबोदकसमीपेप्रिमुषसमाधायवारुणोचरंअपयित्वाज्यभागांतंरुत्वाज्याहुतीर्हुदुयात्। समुद्रज्येष्ठेतिप्रत्युच्चाततोहविषोष्ट
भिर्हुदुयात्तत्त्वामिब्रह्मणावंदमानःइतिप्रचत्वंनोअग्नेवरुणस्यविद्वानितिचद्वेइममेवरुणश्रद्धी। बह्विष्टकृतंचनव
मंनववैप्राणाःप्राणावाआपसस्मादापोनवभिर्हुहोतिमार्जनातेधेनुतारपत्। अचतीर्षमाराणामनुमंत्रयेत्। इदंयवित्रं
सलिलंरुद्रश्चुद्धाःपूनाअमताःसंतनित्यामांतारयेतिकुरुतीपथीभिर्मेकंलोकालोकंनरतेतीर्षयेतिपुष्टा। येस्वयं
प्रोचारुः। उत्रितीयोअस्मान्मातरःशुभयंतित्यथापराजितायांदिशुस्यापयेत्सुपवसाद्गवतीहृक्कयाइतिहिकरोति
चेद्विक्रवतीवसुपलीवसूनातितिसचैलकंरंकांचनशृंगीष्टप्रजंरौप्यं। कांस्यायदेहनाविप्रापदद्यादितरांवाशत्मा

रुरां

राम
२

प्र ५

दक्षिणांततुसर्गकुर्यात्तादेवपितृमनुष्माःप्रीयंतानामितिपवित्त्वोस्तजंतइत्याहशेतकोब्राह्मणर्दिमोजयित्वास्वल्पपतंवाचपी
तइतिसंक्षिप्तोजलाशयोत्सर्गविधिः। विस्तृतस्तमास्यो। शृणुराजन्महाबाहेतडागादिषुयोविधिः। पुराणेक्षितिहासोपपत्तेच
थानपाप्राप्यशुक्लंशुभंयदंअतीतेचोत्तराणो। पुराणेक्षिविप्रकथितेकृत्वाब्राह्मणावाचताप्रागुदस्प्रवरोदेशेतडागस्यसमीपतः
। चतुर्हस्तांतथावेदीचतरस्यांचतुर्मुखं। चतुर्हस्तेतिमंडपत्रिभागव्यावृत्तिः। सिद्धांतशिखरेत्। तडागादिप्रतिष्ठायांयघिनीप
क्षसंनिभेत्कक्तं। पत्नीतिवेदिनामातदुच्चातात्त्रिचतुःपंचसप्ततवमेकादशान्यतमभागेनपूर्वमेवोक्तामंडपनिर्माणेतथा
। षोडशहस्तःस्यामंडपश्चतुर्मुखः। येद्यपितडागस्यसमीपइत्यविशेषोक्तंनथायिमंडयादितडागादिप्राच्यासदीच्यामी
शान्याप्रतीच्यावाकीर्येतडागात्पश्चिमेपूर्वइशात्यामुत्तरेधिवा। आदौतुमंडपःकार्यःसर्वलक्षणसंपुतइतिवचनादिति सांप्र
दायिकाः। अचविशेषोभविष्योतडागपालीशीर्षेत्तमंडपंकारयेत्कुम्भमिति। वेद्याश्चपरितोगर्तारलिमात्रास्त्रिमेष्वाल्नाः। तव
सप्ताधवायंचपोतिवक्रान्पात्मज॥ गतां कुंडानि योत्रिरेव अयेषोते योतिवक्रां। तत्र सप्तयज्ञेइशानकोरास्यमष्टासंनका
यंउपसंजातविरोधितयातद्वाधस्यैवत्यापत्वात्। वितस्तिमात्रा योतिःस्यासदसप्रायुलविस्तृता। गतीश्चतस्रस्तस्यास्त्रि
यवोक्तिमेखलात्रिपवोक्तितास्त्र्यंगुलोक्तिताःसर्वतश्चसवर्णास्युःपताकोद्यजसंपुताः। सवर्णा इडादिलोकपालैः
अश्वत्थोदुंबरसुहवदशाखाभवानित्। मंडपस्यप्रतिदिशंद्वाराण्येतातिकारयेत्। द्वाणि तोरणानीति केचित्। पथाश्र

मेवतुमुक्तं तदात्रतोरणापिद्वारकासुमपान्येतेषां द्वारंगत्वात् शुभास्तत्राष्टहोतारो द्वारपालांतथाष्टवै अष्टौ तजायकाः कार्य
श्रावणावेदपारगाः सर्वलक्षणसंपूर्णमिजवंतोजितेन्द्रियाः कुलशीलसमायुक्तः स्थायकस्याद्विजोत्तमः स्थायकोयुरुः प्रति
गर्तेतु कलशान्नयज्ञोपकरणानि च ॥ व्यजने वासनं शुभ्रं ताम्रमात्रे सुविस्तरे ॥ प्रतिगर्भमेकैकः कलश इति हेमाद्रिः ॥ बहुवच
नाप्रतिगर्भपदाक्षप्रतिकुंडं च यज्ञय इति तस्य क ॥ तत्स्वनेकवर्णासुर्वलयः प्रतिदेवतां आचार्यः प्रक्षिपेद्भूमौ अनुसं
अविचक्षणाः ॥ अरुणो मात्रोयुयस्यात्तद्धारद्विनिर्भितः ॥ यजमानः प्रमाणो वा संस्थाप्यो भूतिमिच्छता स चाष्टावश्रमा
लपुतः कार्यः ॥ चषालचूडापि एतत्परिमाणमध्यमपूर्वमेविशेषो मध्विधेः ॥ कदंबाश्च त्र्यपालाशवेकं केतमयः शुभाः ॥ शुद्ध
स्पृष्टो निर्दिष्टः सारदारुमपोथवेति ॥ त्रैवर्णिकांतां कदंबादिनिषम एव शुद्धस्यानियम इत्यर्थः ॥ तस्मिन्वनस्थानं नारदीये ॥
॥ तद्वागोत्तरं तत्रैव मूयस्थानं प्रकीर्तितमिति ॥ पूर्वकुंडाभ्यां पदमात्रांतरिते देशे इति सूचना शयः ॥ जलाशयमंडुमांतय
ल इति केचित् इति शास्त्रेणैव मूयस्थानं प्रकीर्तितमिति ॥ एतत्पक्षत्रयमूलविशेषकार्यं ॥ हेमालंकारिणः का
र्पाः पंचविंशतिः अक्षिजः ॥ कुंडलानि च हेमालिकैः पूरकटकानि च ॥ तथांशुलियवित्राणि वासांसि विविधानि च ॥ दक्षपेक्ष
समसर्वां नचापैर्द्विगुणं पुनः दद्यात्पुनः संयुक्तमात्मानं अपि यन्त्रियं सोवर्णो कुर्ममकरोराजतोमस्त्यदुंदुमो ॥ ताम्रौकु
लीमंडुकोऽप्यसः शिंशुमारकः ॥ दुंदुभोरजिलः निर्विषसर्पः कुलीरः कर्कटः ॥ कूर्मादयः सप्तवेद्यां चारुणामंडल आ

म४
राम
३

साध्याः ॥ एवमासाद्यतानसर्वान् आदावेव विशेषतः ॥ अलंकृत्यां वरधरः शुक्लं गंधातुलेयनः ॥ सर्वैषिष्कदकस्तान् स्नापितो वेद
पुंगवैः ॥ यजमानः सपत्नीकः पुत्रपौत्रसमन्तः ॥ पश्चिमं वारमाश्रित्य प्रविशेद्वागमड्यं ॥ ततो मंगलशब्देन भेरीणां निःस्वनेतचारज
सामंडले कुर्मोत्तं च वर्णानतत्त्ववित् ॥ षोडशारंतं तश्च कंयधगर्भं च तर्मां च तुरसं च परि तो वृत्तं मध्ये स शोभना ॥ वेद्याश्चोपरितः कुर्यात्
हानलोकयतीत्युक्ता ॥ विन्यसेत्यमत्रतः सर्वान् प्रतिदिक्षु विवक्षणाः ॥ रुषादीन् स्थापयेत्तथैरुणं मंत्रमाश्रितः ॥ ब्रह्माणं च शिवं विस्त
तत्रैव स्थापयेद्बुधः ॥ विनायकं च विन्यस्य कमलां बिंबिकां तथा ॥ शांत्यर्थं सर्वलोकानां भूतग्रामं न्यसेत्ततः ॥ पुष्पमंडपफले पुंक्तं एव कृ
त्या विवासयेत् ॥ कुंभांश्च रत्नगर्भान् वा सोभिरभिवेक्ष्य च ॥ गंधमुष्पेरलंकृत्य द्वारपालान् समंततः ॥ पठधमिति तान् बुपादाचार्यस्त्व
भिपूजयत् ॥ बहुवचः पूर्वतः स्थाप्योदक्षिणोत्तरपक्षे विदो ॥ सामगोपश्चिमे स्थाप्या वुतरेण त्वथ विदो ॥ देउं मुखोदक्षिणोत्तरपक्षे यजमान उ
पाविशेत् ॥ यजध्वमिति तान् सर्वान् होतृकान् पुनरेव च ॥ उत्तरपक्षे मंत्रजाप्येन तिष्ठध्वमिति जायकान् ॥ एवमादिश्यतान् सर्वान् प्रमुज्यान्नि
चमंत्रवित् ॥ उदुपाद्वारुणो मंत्रैराज्यं च समिधस्तथा ॥ अविज्मि श्रेय होतव्या वारुणो रेव सर्वशः ॥ गृहेभ्यो विधिवद्बुत्वा तथेंद्रापेश्व
राय च ॥ मरुद्भ्यो लोकपालेभ्यो विधिवद्विश्च कर्मणो रात्रिस्तु तं च द्वां च पावमानं समंगलं ॥ जपेरन्योरुषं स्तुतं पूर्वतो वद्वचाः ॥ एथ
क ॥ शांकरौ च सोमं च कोष्पमांडं तातवेदं ॥ सोरस्तुतं जपेरं स्तुतं दक्षिणोत्तरपक्षे विदो ॥ धेराजं योरुषं स्तुतं सोमं रुरुदसंहितां शो
शवं पंचतिथं गायत्रं यष्टसामं च ॥ वामदेवं बृहसोमं रोरवं सरथं तं ॥ गवां व्रतं विकर्तं चरदो द्यं च यथाक्रमं ॥ गायतिसामगा

म४

उ०म०
५

वासदिनेपूर्वोक्त कालादिसंकीर्त्यसकलपापक्षयपूर्वकरुडालयगमनानंतरबहुकल्पकालावधिककल्लोकभोगपूर्वकपरा
र्द्धकालादिनमहस्तिपःप्रमृत्तिलोकांगनासहिततल्लोकगतभोगोत्तरवैष्णवपरमपदप्राप्तिकामःश्रमुकजलाशयोत्सर्गकरिष्य
इतिसंकल्प्या ॥ गतोशमूजास्वस्तिवाचनमात्वेवसीद्धीरापूजापृष्टि आद्विगृह्येतिवर्णा निसामान्यप्रयोगोक्तरीत्याकुर्यात्
तत्रत्विजश्चतुर्विंशतिः ॥ अष्टौ होतारः ॥ अष्टौ जायकाः ॥ अष्टौ द्वारपाला इति चत्वारो वा एते गुरुश्चेति त्रयोदश वा
त्पश्चात्तावेको गुरुरेव वा ॥ ततस्तान्मधुपर्ककटककुंडलमालावस्त्रादिनिर्वाचयेत् ॥ द्विगुणामूल्यं कटककुंडलादिशुभवेदेयं
॥ ततो मंडपप्रवेशवास्तु पूजामंडपपूजाप्रस्थापनोत्तरं गुरुर्वेदिलिखितं वारुणमंडलमध्यस्थे पद्मे गृहानपूजयेत् ॥ तत्र क
र्त्तव्यां वृत्ते मंडले सूर्यं ॥ आग्नेयपत्रे चतुरस्रे सोमं ॥ दक्षिणोपत्रे अश्विमीमं ॥ इशानपत्रे वाणाकारे बुधं ॥ उत्तरे दीर्घचतुर
स्रे गुरुं ॥ पूर्वपंचकोरो शुक्रं ॥ पश्चिमे धनीषि ॥ शनिं ॥ नैऋते श्रुषी ॥ कारे राहुं ॥ वायव्ये धजा ॥ कारे केतुं ॥ मितितमत्रैरधिदेवताप्रत्यधि
देवताविनायकादयंचावाहयेत् ॥ ततः त्रास्तु सामान्यप्रयोगे तु संघेयाः ॥ ततो मंडपपूर्वदिदिक् लशेषु इत्यादीनां वाहयेत् ॥
तथा हि ॥ त्रैलोक्ये हि सर्वे मरसिद्धसंधेरभिष्टितो वज्रधरामरेश संवीज्या नोऽपरसांगरो न क्षाधरं नो भगवनमस्तो ॥
इंद्रो गच्छे हतिष्ठेत्या वा त्वं गजस्कंधं समासूढ वज्रहस्तं महाबलं ॥ आवाहयामि यज्ञेस्मिन्पूजेयं प्रतिगृह्यतामिति पूजयेत्
एवमाग्नेयकलशे अग्निदूतं एत्येहि सर्वाभरहव्य वाहमुनिप्रवीरेर भितोभिजुष्टते ज्योवता लोकगतो न साद्वैतहारापूजां

ता ३

ध ६

राम
५

भगवनमस्तो अग्रे इहागच्छे हतिष्ठेति अग्निमावाह्यशक्तिहस्तं ज्वलदुपं ॥ गुरुं हविर्भुजं ॥ आर्चयामि पूजयेत् ॥ याम्यकुं मे यमाय
सोमं एत्येहि वैवस्वतधर्मराज सर्वामरैर्यितधर्ममूर्ते ॥ शुभो शुभानंद शुचामधीश शिवानः पाहि मखं नमस्ते ॥ अयमागच्छे हति
ष्ठेत्यावाह्यमहामहिषमारुढं दंडहस्तं महाबलं ॥ आवा ० मिति पूजयेत् ॥ नैऋत्यकुं मे मोषराः परा परा एत्येहि रक्षोगणनायक
त्वं विशालवेतालपिशाचसंघेः ॥ ममाध्वरं पाहि शुभाधिनाथ लोके श्वरत्वं भगवनमस्तो ॥ नैऋते इहागच्छे हतिष्ठेति आवाह्य
तीक्ष्णदंष्ट्रं शवारुढं वज्रहस्तं महाबलं ॥ आवा ० तामिति पूजयेत् ॥ पश्चिमकलशे तत्त्वायामि एत्येहि पादो गणवारिधी शगरो
नयर्जयसहासरोभिः ॥ विद्याधरे द्वाधरगीयमानया हित्व मस्मा भगवनमस्तो वरुणो ह ॥ गच्छे हतिष्ठेत्या वा त्वं मकरस्थं महा
बाहुं देवदेवमयां पतिं ॥ आवा ० तामिति पूजयेत् ॥ वायव्यकलशे तव वायव्यतस्त्ये हि यज्ञे ममरक्षणापमृगा विरूढः सहसि
द्धसंघैः ॥ प्राणाधियः कालकवेः सहायगृहाण पूजां भगवनमस्तो ॥ वायो इहागच्छे हतिष्ठेत्या वा ॥ त्वमृगस्कंधं समासूढ वज्रहस्तं
होतलं ॥ आवा ० तामिति पूजयेत् ॥ उत्तरकुं मे आप्ययस्व एत्येहि यज्ञे श्वरयज्ञरक्षां विधस्व नमः त्रगरो न साद्वैतं वै विधीभिः पितृभि
ः सहे वगृहाण पूजां भगवनमस्तो ॥ सोमे हागच्छे हतिष्ठेत्या वा त्वं दशश्वरश्चामारुढं दंडहस्तं महाबलं ॥ आवा ० तामिति पूजयेत्
॥ ऐशान्यकुं मे तमीशानं एत्येहि विश्वेश्वरं त्रिशूलकपालखट्वांगमरो न साद्वैतं लोके शमूजे श्वरयज्ञसिद्धौ गृहाण पूजां भगवनमस्तो
॥ इशाने हागच्छे हतिष्ठेत्या वा त्वं वज्रस्कंधं समासूढ त्रिशूलहस्तं त्रिलेखं च ॥ आवाह ० तामिति पूजयेत् ॥ नैऋतिवरुणायोर्मध्ये कुं
मे आप्यं गोष्ट्रि एत्येहि पातालाधरामरेंद्रनागांगना किं नरगीयमाना रक्षोरगे ॥ मरसिद्धसंधेरनंतरक्षाधरमस्मदीयां अनं

८

५११

उ०म०
६

तेहागळे हतिष्ठे त्याचा त्याने शेषजादाधार शेषसुरगारा चिंता आवा० इंद्रे शानमध्यकुमे वस्तु ज्ञानां एव हि सर्वाधिपते सरेंद्रलो
केन साह्ये पितृदेवाताभिः । सर्वस्य धातास्य मितप्रभावो रक्षाधरः सततं नमो । ब्रह्मणे नमः । त्रिहागळे हतिष्ठे त्याचा त्याने तहसस
मां दं प्रमोति जगदुरुं । आवा० तामिति पूजयेत् । अनं ब्रह्मणोः कलशा माधव्ये अथ ऊर्ध्वदेशयोगवाहनं ततो मंडलमध्यं पंचरत्न
सौवर्ण्यं कुर्ममकराजतमस्य डिंडिभतामकुलीरमंडुको शिंशुमारपुतां सवर्णं पात्रीमिं । मेवरुति मंत्रेण स्यापयित्वा ब्रह्माराशि
वर्णि । ह्यो गणपति श्रीयं । अंबिका । भूतग्रामं च तत्सर्वं रावात्यं । जयेत् । अत्रेडादि पूजासमये यो राशिका मंत्राः । इडः सुरपति
ः श्रीष्टावज्रहस्तो महाबलः । शक्तिहस्तो महावीर्यतस्मै नित्यं नमो नमः । सर्वतेजो धियो देवो रक्तवर्णो मिहाबलः । शक्तिहस्तो महावी
वीरो वैश्वनरनरमो लोते । दंडहस्तः कृष्णवर्णो भीष्माक्षो महाबलः । प्रेताधिपतये तुभ्यं मम राजापते नमः । सर्वरक्षो धियो देवो निः
तिनः । लविग्रहः । महाखड्गधरो देवतस्मै नित्यं नमो नमः । नागयाशधरो नित्यं मकरस्थो दिवाकरः । निमग्नशुक्लवर्णो अन्नमोक्त
वसुणापते । सर्वप्राणाधिपो नित्यं सर्वजंतुषु संस्थितः । ध्वजहस्तो मेघवर्णतस्मै नित्यं नमो नमः । सर्वतन्त्रत्रयमध्यो यो मोरा राजा व्यवस्थि
तः । शुक्लवर्णो गदाहस्ततस्मै नित्यं नमो नमः । सर्वदेवाधिपो देवर्क्षानः शुक्लविग्रहः । शूलपाशोर्ध्वधारु छोरुडाधिपतय
नमः । पन्नगाधिपतिर्देवो यो नंतो नीलविग्रहः । पातालवसतिर्नित्यं म्रनं नायनमो नमः । पलाशकुसुमाकारो ब्रह्मा सर्वार्थसा
धकः । सर्वलोकपतिश्चेष्टतस्मै नित्यं नमो नमः । इति । ततस्त्रयीदिभूतग्रामांतं पंचाशद्देवताभ्यस्ततः त्रंते सूर्यायै षण्ण्डोद
नो बलिर्नमः । इत्यादिप्रयोगतो वली वद्यात् तत्र सोमाय द्युतया मं पमाया मसूरा भुं वु धाय दीरोदनां हृद हस्यतये दध्या

राम०
६

४१

४४

दनां । अक्ताय द्युतानां । शयैने कशरान्नं । राहवे अमोदनां केतवे चिचौदनां अधिदेवताप्रताधि देवता विनायकादियंचम्यः
पायसवलिः । इडादीनां दशानां माघोदनवलिः । ततश्च आचार्यः पूर्वकुंडान् फर्वतः पदत्रयं स्थलेन्यत्का हरिडातेनाभ्यां पूषमभ्य
ज्यतीर्थे दिकेन स्नापयित्वा गौरसर्वपगोरोचना गुगुलुदूर्वा निवर्तगभापोटलिकायदावधंदा द्यायगा इति मंत्रेण वधा पु
वोसा इति वखेणावेष्ट्य पूषतनीया शो न वठं खनित्वा तत्रोदतादिकं प्रक्षिप्य तत्र धुवोसीति मंत्रेण पूषं निखनेतातः तः प्रतिकुंडसमी
येह शान्यां कलशस्थापनं कृत्वा तत्र सर्वसमुद्रा इति तीर्थानि न्यस्य वरुणां पूजयेत् । तत आचार्यः अविजश्च खेखे कुंडे स्वगृह्य
क्त मार्गेणाग्निप्रणयनानंतरं भाविकर्म कुर्यात् । तत्र प्रतिकुंडमाचार्यकुंडप्रभृति कुंडदक्षिणतो यजमान उपविश्य जलमादाया
स्मिन् कर्मणी दं हविस्तूर्यसोम । भोमा बुधगुरुः शुक्रशनिशुक्रकेतुग्रहेभ्यश्च रोमास्कंदविष्णुब्रह्मेन्द्रयमः कालः चित्रशुभा
धिदेवताभ्यो अग्रभूमि विष्टे इंद्रे इराणी सूर्यः प्रजापति ब्रह्म प्रत्यधिदेवताभ्यो विनायक । दुर्गा । वाद्याकाशाश्चिः पंचलोकया
लेभ्य इडाग्न्याय मनिर्ऋतिवरुणो० वायुसोमेशानंत ब्रह्मादि व्यालेभ्यो ब्रह्मशिवविष्णुः गणपति० श्री० अंबिका भूतग्रामवि
श्वकर्मवरुणाग्निवायुसूर्यप्रजापतिश्चिष्टृदृदादिपूर्वोत्तरंगदेवताभ्यो नमो नमो नित्यं जेत । जापके द्वारपाले श्च शान्तिप्रपादोक्तिय
माणो होमः कार्यः । अत्र द्वारपालजप्य मंत्रा उच्यंते । श्रीसूक्तं पावमानं च सोमसूक्तं संमंगलं ॥ शान्ता ध्यायं चेंद्रसूक्तं रक्षोघ्ने
तिवद्धौ श्रीसूक्तं हिरण्यवर्णो हरिणीमित्यादि पंचदशर्चा पावमानं स्वाधिष्टयेत्यादि । ततस्त्र्यं तदुमंगलां शान्ता ध्या
यं चेंद्रसूक्तं रक्षोघ्नेति वद्धौ श्रीसूक्तं हिरण्यवर्णो हरिणीमित्यादि पंचदशर्चा पावमानं स्वाधिष्टयेत्यादि । सोमसूक्तं

त्वं सोमप्रचकित इत्यादि गविष्टावित्यंतं त्रयोविंशत्तु च संभंगलंकनिक्रददित्यादि। शांतिका काव्याया शंभु इत्यादि कः इह
 कं यो जात एवेत्यादि कं रक्षो धं कं गुणपाज इत्यादि। दक्षिणे द्वारपालो बुरुडा सुरुषसूक्तं काव्याया शंभु इत्यादि कः
 लाध्यायमेव च। रुद्रा नमस्त इत्यादि मेत्रान्। श्लोकाव्यायं देवसवितः प्रसु वयं इत्यादि कं। शुक्रियमृचं वाचं प्रयद्य इत्यादि
 कं। मंलाध्यायमादित्यो वा एषमंलमिति ते त्रीरीये प्रसिद्धं। वामदेव्यं वृहसाम ज्येष्ठसाम रथंतरं तथा पुरुषसूक्तं मतः
 परं। आज्यदोहानि सामानि शांतिकाव्यायमेव च। भांरुंडा च सामानि यश्चिमे द्वारपाल के। वामदेव्यं कयानश्चित्रमित्यस्या
 मृविगीतं। वृहत्सामत्वा मिद्धि हवामह इत्याद्यां ज्येष्ठसाम मूर्द्धानं दिवह स्यां। रथंतरमभित्वा शूरनो नम इत्याद्यां पुरुषसूक्तं
 सरस्वती र्षित्यादि का सारुद्रसूक्तमा वोरानानमिति वर्गद्वयं। आज्यदोहो निदेव प्रतानीत्यादि। शांतिकाव्यायः अथोऽप्यः अ
 बोध्ये गिरित्यादि भांरुंडा सामानि इमं सोममित्यादि दृग्गीतानि। अथवी गिरं सतील रुद्रं चैवा पराजितं। देवी चमधुसूक्तं च रोधसं
 शांतिकाव्यां अथवी गौ द्वारपालो पठेतामुत्तराश्रितो। अथर्वणसूक्तं कं देवाय हृद्वायेत्यादि। आंगिरसं गिरसो जन्मानि
 त्यादि। नील रुद्रं पाह इत्याद्यां वित्यादि। मधुसूक्तं मधुवाता ज्ञातायतामित्यादि। रोधसं अभयं घावाय चिवीत्यादि। शांतिका
 व्यायः शंभु इत्यादि भवताम बोभिरित्यादि। जापकोत्तरात्रिस्तुक्तं च रोधं च पाचमानं स मंगलं। पौरुषं त्रिषदा न जपेतां व
 ह्वे चोपथकं। शत्रिस्तुक्तं रात्रि व्यख्यदायतीत्यर्थं। रोधमी भांरुद्राय तव सेक पर्दिन इत्यादि। शांक्रं रोधं च सोमं च कोषा

च रुद्रसूक्तं

राम०

७

अपराजितादे परिवर्तनीत्यादि। ३

उंजातवेदसं॥ सौरं चेति जपेतां द्वादक्षिणे नयजुर्वेदो। शांक्रमिंदं वो विष्णु तोरित्यादि मधुवाकं रोधमिमारुद्राय स्थिरध्वने गि
 र इत्यादि षट्चं। सोमं सोमे धेनुमित्यादि षट्चं। कोष्मांडं यदेवा देव हेतुमित्याद्यां कचतुष्टयं। जातवेदसं यत्वा हृदा क
 रेतो। त्यादि मधुवाकं। सौरं सूर्यो देवी सुमं रोचमातेत्यादि कं षट्चं। वैराजं योरुषसूक्तं सोवर्णं रुद्रसंहिता। शो शवं च निध
 नं गायत्रं ज्येष्ठसाम वा वामदेव्यं वृहसौम्यं रौरवं सरथंतरं। गवां वृत्तं विकर्णं चरक्षोक्षं च यशस्तथा। गायेषुः सामगाराज नयश्चि
 मद्वारमाश्रिताः। वैराजं यिवा साममदनुत्वेत्यादि सोवर्णं सुद्येदमि श्रिता मध्यमित्यत्र त्रीणि सामानि। रुद्रसंहिता भावो राजा
 नमित्यादि। शो शवं मुच्चाते जातमंधसमित्यस्यां गीतां यंच निधनरहस्यां गीतां। गायत्रं तत्सवितु रित्यस्यां गीतां ज्येष्ठसाम मूर्द्धा
 नं दिवह तिप्रसिद्धं। वामदेव्यं कयानश्चित्रेत्यस्यां गीतां। वृहत्सामत्वा मिद्धि हवामह इत्यादि प्रसिद्धं। सोमं सोमव्रतं स ते प
 यां। सीति। रौरवं पुनर्मैत्यत्र प्रसिद्धं। रथंतरमभित्वा शूरनो नु मेत्यस्यां गीतां। गवां वृत्तं ते मन्वत प्रथमं अग्निमीलेत्येतया गीतं
 । विकर्णं विधाडित्यस्यां गीतां। रक्षो धं अग्नेरक्षाः अग्नेषु ह्वा। हीत्येतयो गिरं। यशः वृहदिं जायेत्यत्र गीतं जपेतामप्यथर्व
 णो शांतिकं योष्टिकं तथा। अंते वरुणा सूक्तं च जपेयुः सर्व एहि। शांतिकं योष्टिकं प्रसिद्धं वाथर्वणां। वारुणा सूक्तं च
 त्वशाखीयं। तत्र अविदिनां मोषु वरुणा इति पंचानां वसिष्ठे वरुणो गायत्री अन्यजगती वरुणा प्रीतये जपे जपे विनिमोशः
 ॥ मोषु वरुणो ॥ रिशेषः। यजुर्वेदिनां। इमं मे वरुणोति द्वयोः। अनुः शो यो वरुणो गायत्री त्रिष्टुभो वरुणा प्रीतये जपे ॥ साम

उक्तं
८

गानां इमं मे पुष्कलो वरुणो गतिः ॥ वरुणा ० अथर्वगानां ॥ उदुत्तमं वरुणा स्त्रिष्टुप् ॥ वरुणा प्रीतये ० प्राच्यादि कुंडेषु अग्नेदिष्ट
भृतयो होतारः प्रधानहोमात् प्राचीनं कर्म स्वस्वस्थानुसारिकृत्वा प्रधानहोमं कुर्यात् ॥ तत्र अग्नेदितावन ॥ आज्यगामागानतरं वा
रुणो मे त्रैरष्टोत्तरशतमाज्या दुतीस्तावती रेवदुं वरसमिद्धा दुती श्रुदुपात्ता मंत्रास्तु ॥ तत्वायामिष्टुह्यया ॥ तदिनं कृतं दिवा ॥ शुनः
शेषोत्थवत् ॥ अथ ते ॥ हे डो ० उदुत्तमं वरुणा ॥ तत्रो अग्ने ॥ वरुणा स्यात्तत्रो अग्ने वमोभवोती ॥ इमं मे वरुणा इति अत्राद्यानां च
रां च उदं शवारमं त्यानां त्रयोदशवारमावृत्त्याष्टोत्तरशतं संख्या संपत्तिरिति सांप्रदायिकाः ॥ अधिदेकं ता प्रत्यधिदेवता विना
मकयं च के इति वमरुदिं इति ब्रह्मांतदशलोकपालविश्वकर्मभ्यः प्रत्येकमष्टोत्तरसहस्राष्टोत्तरशताष्टाविंशत्यष्टाव्यतमसंख्य
या जुहुयात् ॥ गृहेभ्यो धिदेवतादीनां न्यूनसंख्यया होम इति सांप्रदायः ॥ तत्र गृहेभ्यः तत्तत्समिधो न्योषायां लाशयः ॥ आज्यं च सर्व
भ्यः पृथक् ॥ एतन्मंत्रास्तु ॥ सामान्यप्रयोगोक्ता कृमेणा इदं शिवमरुतोत्तं ज्ञातारमिदं गर्ग इदं स्त्रिष्टुप् कुरु इत्यधोः करावशि
वोगायत्री ॥ मरुतो यस्य राहुगणो मरुतो गायत्रीति मंत्रः ॥ केचित् ब्रह्म शिवविष्णु गायति श्री अवि कायत ग्रामाणामपिततन
त्रैः होममाहुः ॥ तत्र त्रियो मंत्रः गंधर्वाणां अवि कायाः ॥ अवे अं वा न्यं विके इति पाजुषः ॥ भूतग्रामस्य तु नाम मंत्र एवातता
स्त्रिष्टुप् कदाप्युत्तरांगं दुतयः ॥ अयं च सर्वोपिवरुणग्रहादिहोमो दिनचतुष्टयं प्रत्यहमावर्तनीयः ॥ स्त्रिष्टुप् कदाप्युत्तरांगहोम
स्तु चतुर्थदिन एव इति ॥ केचित् पूर्णाह्निकं चतुर्थदिन एव असंभवे तदिन एव वा ॥ वजुः सामाथर्वविदामप्ययमेव

महं ५

राम
८

कार्ये

व ५

होमोपक्रमः मंत्रास्तु तेषामपि सामान्यप्रयोग एवोक्ता वरुणा मंत्रास्तु पजुर्वेदिनां त्रैवरा इमं मे तस्य शुनः शेषो गायत्री वरुणाः वरुणा
वरुणा प्रीतये आज्यहोमे उदुं वरसमिद्धो मे च विनियोगः ॥ एवं तत्वायामिष्टुह्यया ॥ त्वनः सत्वनः सत्वनः इत्यतमोर्वा
मदेव स्त्रिष्टुप् ॥ अग्निवरुणो देवतो अया आग्नेसीति प्रजापतिः पंक्तिरग्निः ॥ येने शतमिति शुनः शेषो स्त्रिष्टुप् वरुणाः ॥ अदित्यास्त्वक
कृष्णाजिनस्त्रिष्टुप् वरुणाः ॥ त्वनेषु वीति कृष्णाजिनस्त्रिष्टुप् उदुत्तमं शुनः शेषो स्त्रिष्टुप् वरुणाः ॥ वरुणा स्यात्तमं नममितयनो जगती वरुणा
ः ॥ निषसादेति प्रजापतिर्गायत्री वरुणाः ॥ द्यतवती भारद्वाजो जगती वरुणाः ॥ एतेषां द्वादशमंत्राणां नवरात्रावृत्त्याष्टोत्तरशतं संख्या संप
त्तिः ॥ ग्रहादिहोममंत्रास्तु सामान्यप्रयोग एवोक्ताः ॥ ततो व्याहृतिहोमादिन्युत्तरांगानि ॥ सामगोपिव्याहृतिहोमांता निपूर्वांगानि
कृत्वा वरुणां होमं कुर्यात् ॥ इमं मे पुष्कलो गायत्री वरुणाः ॥ वरुणा प्रीतये आज्यहोमे उदुं वरसमिद्धो मे च विनियोगः ॥ एवमुत्तरत्रो
देशत्यागो ॥ उदुत्तमं गौतमस्त्रिष्टुप् वरुणाः ॥ द्यतवती भारद्वाजो जगती वरुणाः ॥ एतेषां त्रयोणां मंत्राणां षट्त्रिंशद्धारमावृत्त्याष्टोत्त
रशतं संख्या संपत्तिः ॥ ग्रहादिहोममंत्रास्तु सामान्यप्रयोग एवोक्ताः ॥ तत उत्तरतं त्रं बर्हिहोमांता अथर्वरोपिसमंत्रकदा ग्रह
राप्रभृत्यम्यातान होमांतं कृत्वा वरुणां होमं कुर्यात् ॥ अथ ते राजनित्यथा वी एतेषां चतुर्णां मंत्राणां सप्तविंशतिवारमावृत्त्या
ष्टोत्तरशतं संख्या संपत्तिः ॥ ग्रहादिहोममंत्रास्तु सामान्यप्रयोग एवोक्ताः ॥ नुष्टुप् वरुणाः ॥ धाम्नो धाम्नो राजनित्यथा वी पंक्तिर्व
रुणाः ॥ उदुत्तममथर्वस्त्रिष्टुप् वरुणाः ॥ प्रास्मत्प्राशतथ वी स्त्रिष्टुप् वरुणाः ॥ ततः पुनरभ्यातान होमां कृत्वा ततं कुर्यात् ॥ आ

उ०म०
८

सू ३

चार्योपि स्वकुंडे स्वशाखोक्तविधिना एवमेवैताभ्यो देवताभ्यो जुह्याता एवरात्रावधिवासंतिर्नर्त्याचार्यः कुंडाभ्यां शस्यापि
तकलशेषु गजस्यामाश्चर्यावत्मीकसरित्सगमकदगो कुलचत्वरसंवधिनीरष्टौ मृदोऽस्य आदिवृद्धोद्भवान् चपल
वान्। कुंकुमकर्पूरकैरि कोसध्वजविशिष्टैः। तैश्चोदकेषु जमाने प्राप्नुयुः सर्वे विध्यनुलिप्तपुत्रपत्नीसहितमृत्विजं
उदयुत्वा स्तूपोदपाप्रणुषसिपलवैरभिधीचेषुः स्नाययेयुः। अमंत्रास्ततस्तथा स्त्रीयाः पौराणां सुसुरास्त्वामभिधिव
त्विद्याद्याः सामान्यं प्रयोगउक्ताः। ततो यजमानः शुक्लवेषः प्राप्नुयुः उदयुत्वा स्तूपोदपाप्रणुषसिपलवैरभिधीचेषुः स्नाययेयुः। अमंत्रास्ततस्तथा स्त्रीयाः पौराणां सुसुरास्त्वामभिधिव
। मंडया द्वहिरीशान्यां दद्यादिति रूपनारायणः। मंडयमध्ये एवेति मदतरलादयः। अत्र प्रयोगः। कुशतिलजलात्पादायाद्येत्यादि
कर्त्तव्या मुक्तजलाशयोत्सर्गो गमूतकृते तदधिवासतः प्रतिष्ठा। सिध्यर्थं रुद्रदेवताशतं गात्रैश्च विद्यापंचाशतं वा षट्त्रिंशतं वा
पंचविंशतिं च विंशतिं वा पुष्पभ्यं संप्रददेत्तममेति दद्यात्साल्विद्यया तालवराजं क्रमेण गुरुहस्तं प्रष्टुं कृत्वा तदधो ध्यापनी
याः। तैश्च स्त्रीलीलात्का कामस्तुतिं ययेयुः। कमंगिदेवताः प्रीयेतां मिति यजमानेनोक्ते सुप्रीता भवंत्विति वदेयुः। ततो यजमानः सुल
ग्रेजलाशये जले कनकशृंगादिभूषितां गायथाशक्तिसंपूज्यैरावती धेनुमती हि भूतं सूर्यवृषी निमनवेदशस्या। व्यस्कभ्रातरोदसी वि
ष्मवेते दातृर्थाश्चिदीमभितो मपूखैरिति मंत्रैरावतारयेत्। तरंती नामनुमंत्रयेत्तत्र मंत्रः इदं सलिलं यवित्रं कुरुष्वशुद्धा पूता अमृ
ताः संतु न्तितां मां तारयति सर्वतीर्थीभिषेकं लोका लोकांतरं ते तीर्थं तद्वति वापी कूपोत्सर्गं तु गात्रिरूपरिभ्रा मयेदिति रूपनारा

राम
८

पराया दौ। ततो यजमानो गुरुणी न्वा रद्वस्तु कृत्वा ग्रीजले गच्छेत्तत्र मंत्रद्वयं यवेत्तत्र मंत्रः सुमुद्रा दूर्ध्वमधुमां उदारदयां सुनाशमृतत्वमा
नदद्यत्तस्य तामुद्यं पदस्तिजिद्धा देवानां ममृतस्य तामिः। ये वामी रोचनो दिवो ये वा सूर्यस्य रश्मीषु। ये वामस्य सदेः कृतं तेभ्यः सर्वेभ्यो
नमो इति। ततो जल एवेशान्या मुत्तराभिमुख्या गोः पुच्छं गृहीत्वा जले स्थित्वा यजमानो गुरुणा चितो यवकुशादिभिर्देवमनुष्यपितृ तर्प
णं स्वशाखे कुपीत। अत्रान्यानपितपो गस्तो कान्केचित्पठन्ति ते उनिमूलुत्वा मलिखिताः। ततः पुच्छलग्नपवेशान्या मुत्तरे तत्र मंत्रः आ
पो अस्मात्मातरः शुं धयंतु द्यजेता नो द्यतपुवः पुनंतु। विश्वं हिरिप्रवहंति देवी रुदिदाभ्यः शुची शफत रमीति। सूर्यवसाङ्गवती
हि भूयाश्च अथो वं पंभवंतस्यामा। अद्वित्यामद्ये विश्वदानीपिव शुद्धमुदकमाचरंतीति तामुत्थापयेत्। यदि हिं कुर्यात्तदा हिं कृ
रावती वसुपत्नी वसूनां वत्समिच्छंती मत्सामागात्तदुहामश्विभ्यां ययो अद्य ये पंसा वद्धंतां महते सो भगा येत्यनुमंत्रयेत्। ततः कृतं
वस्त्रपरिधानो यजमानः स्नासं पूज्य सामगायप्रतिपादयेत्। प्रतियन्ति वा देवता त्रदक्षिणा। ततः कुंकुमात्केन त्रि कृता स्त्रेराजलाश
यं वेष्टयित्वा तत्समीपे उपविशेत्। गुरुस्तु प्रागात्सादित कूर्ममकरादिपुतां हेमपात्री पंचरत्नपुतां दध्याक्षतमाहानदी जलपुता
मादायो ददुस्वे रेवो राजतोश्च तर्भिर्जन्ति मिसहस्वयं प्राप्नुयुः स्वस्तिवागाधेन लोमो वरौ कूर्ममकरौ प्रागाग्रे यभागयोः प्रत्यशु
खो राजतो मस्य दुहुमो दक्षिणा निर्मैत्य भागयोः रुद्रदुस्वे ता मोकुली रमंडू कोपश्चि मवापव्ययोः प्राप्नुयुः आयसं शिशु
मारं उत्तरतो दक्षिणाभिमुखं वारुणोर्मत्रैः प्रक्षिपेत्। ततः शनो देवी रित्यस्यां गीतेनाथर्वण साम्रापुनर्मां मेत्वि द्विपुनरापुः पुनर्मां

मि

३०म०
१०

गणपुनर्द्विगामैतुमासुनर्वाहणामैतुमेत्यरपानसाम्नापोहिष्टेनितृचेनचोददुखसांयात्रीन्युद्धीकुर्यात्ततःसत्राचियुरु
चमेत।ततोयजमानःप्राप्नुवो जलोत्सर्गकुर्यात्तत्रकुशरत्नवतिलान्यायायदशकालसंकीर्णान्तेयापयपूयपूर्वकरुद्राल
गमनांतरवहकल्पकालावधिकद्वलोकभोगानुभवपूर्वकपराद्वयकालावद्विन्महत्तपःप्रभृतिलोकगमनाहितत
ल्लोकभोगोत्तरकभोगोत्तरकालसद्योगवलंप्राथवैष्णवपरमपदप्राप्तिकामोहमिमंतडागादिजलाशयवरुणादेवताकंनित
पानावगाहनार्थेसर्वभूतेभ्यउत्स्यजेत्सुक्ताजलाशयनिरिद्व्यजलंभूमौनिक्षीयेत्ततोमंत्रद्वयंजयेत्सर्वभूतेभ्योउत्स
ष्टंमयेतजलमर्जितं।रमंतुसर्वभूतानिस्नानपानावगाहनैः।सामान्यंसर्वभूतेभ्योमयादत्तमिदंजलं।रमंतुसर्वभूतानिस्ना
नपानावगाहनैःरितिततोगुरुमंडपस्यप्रागादिधिंद्वादिभ्यःपूर्ववत्तामसमक्तवलीदद्यात्।अथाचारप्राशनंनगयष्टारोपणं
तत्रगुरुरष्टिस्त्रैचूतपञ्चेशानंतवासुकितक्षकककोटकपसशंखमहापद्मकुलिकानांनामानिप्रत्येकंलिखित्वाप्रास्थ्यापित
सजलशेषप्रक्षिप्यालोक्यतत्रवरुणापूजयित्वाएकंचतयत्रमाकृष्यतत्तत्रलिखितनामानंनगंतीर्थंजलास्तुतायांयज्ञियवृ
क्षोद्गवायांजलाशयात्पत्वाद्यनुसारतोद्वादशपंचदशविंशत्यन्यतमारलिमितायांषष्ट्याअमुकनागेहागच्छेदितिष्टेत्यावात्यस्य
ययित्वानेननागेनास्यजलाशयस्यरक्षाकार्येतिजनेभ्यःआवयित्वातंनगंयष्टावमुकनागायनमइतिनाममंत्रेणायथाशक्तिपूज
येत्तत्पश्चि संवधिवर्तुलमस्तकोपरिश्रुतेलोहमयंचक्रमारोपयंति ततो जलमध्ये प्रागेव पश्यर्थं कृतरवात समीपे चिंतां यष्टिनयेत्

राम
१०

ति२

न०२

ततःस्वातेदधिमध्वाक्षतकुशतीर्थजलपंचरत्नानिप्रक्षिप्यब्रुवाद्योरितिमंत्रेणयष्टिसमारोपयेत्तदंचयष्टारोपणंकृपावा
प्योर्नकीर्णमिरूपनारायणीये।ततोयजमानोमंगादितीर्थजलाशयेप्रक्षिप्यप्राप्नुवउपविश्यपठेत्।कुरुक्षेत्रंगयागंगप्रभासः
पुष्कराणिचाएतानिपंचतीर्थानितडागेतिवसंतुमेवितस्ताकोशिकीसिंधुःसरयुश्चसरस्वती।एतानिपंचतीर्थानिदशार्णभुर
णासिंधुरथावतीरुषाद्वती।एतानिपंचापुनानर्मदारेवाचंद्रभागचवेदिका।एतानि।गोमतीवाझतीशोरगोणंदुकीसागरस्त
थाएतानिपंचदक्षिणपश्चिमाजलंस्पृष्ट्वाआपोहिष्टेनितृचंजयन्तविधिन्नदुग्धधारयाजलाशयंत्रिःप्रदक्षिणीकुर्यात्ततएकब्राह्म
यश्चेष्टुंघंयाययेत्ततोगुरुर्द्विचतुर्पंस्थापितदेवतानापूजनं कृत्वाअत्विग्निःसहस्रेस्वेकुंडेवारुणाप्रभृतिविश्वकर्मांतहोमंकु
र्यात्।तदंतैतउत्तरांगनिवर्त्यस्वस्वकुंडेषुसर्वेपूजांहुतिहोमंकुर्युः।असंभवेत्त्वद्विवासनदिवसएवपूजांहुतिरितिबदंति।ततोव
क्षिपूजनत्र्यापुषकरणादिकर्मशेषंयथायथंकुर्युः।दरिद्रोयजमानेनएकाग्रिविधानेनगुरुगोबंसर्वकार्येतिदिमदनादयः।अ
थचतुर्थकर्म।तत्रगुरुस्थंडिलंपदेवादेवहेडनंइतिदशमंपरिसमूह्यमानलोककल्पयन्त्यत्वावृत्तेष्टिद्वसत्यतिनरस्तांका
ष्टास्वर्वतइत्यलिरव्यासदसस्यतिमित्यंगुष्टानामिकाभ्यारोवाभृदमुद्रत्याज्वालिद्विहवामहेसातावाजस्यकारवइत्यभुष्ट्या
गिर्मूर्द्धंतिवारुणामग्रिप्रतिष्ठापयेत्॥हिरण्यगर्भइतिदक्षिणेब्रह्मास्तरमास्तीर्षवृक्षजज्ञानमिति तत्रब्रह्मणमुपवेश्य
पोहिष्टेनिकुशोपरिप्रणीतायात्रंसजलंस्थापयित्वाआकलशेष्ठीतीशान्याकलशंनिधायतत्रजलेवरुणासंपूज्यकयानश्चि
त्रइत्यग्रिपरिस्तीर्ष्यायत्रेणत्वाच्छंदसासादयामीतिपात्राणिपथापयोगमासाद्यविहोरारहमसीतिपवित्रंस्थित्वाप्रोक्षणी

रासादयेनिप्रोक्षणीयां प्रणीतोदकं कृत्वा त्वय्यवामहमेकत्वादक्षिणो नोदिगं कृत्वा अर्धवत्प्रोक्ष्यासंचरे प्रोक्षणीयां निधाय स्थान्तामाज्यमाप्तिं चैवेत्येव धिप्रियोर्जैवेत्येव द्यप्रिदंते पुरोदध इति पर्यप्रिकृत्वा चारमिदमिति स्क्वप्रताप्य अनिशितोसीतिसमार्गकुशैः समृज्य प्रत्यक्षं रक्षः प्रत्युष्टा अरातय इति सुतः प्रताप्य वह्निं विनिधायोत्तिष्ठ प्रह्लादास्य इत इत्याज्यमुदास्य सवितुर्ध्येत्यत्पूयोर्जैवेत्येव द्यप्रोक्षणीयां यस्यासौ द्यौर आसमित्कययमन कुशानादाय समिधो मिमितितिष्ठ न्समिधोभ्यां धाय विश्वतश्चक्षुरित्यग्निं प्रज्वाल्य तदेवाग्निं दादित्य इत्यग्निं संपूज्य देवसवितु रिति प्रोक्षणीजलेनाग्निं पयुं द्यप्रणीता स्य धिं च कृत्वा दक्षिणं जान्वा च्यनु दुया त प्रजापतये स्वाहा इन्द्राय स्वाहा ॥ अग्नये स्वाहा ॥ सोमाय स्वाहा ॥ भूः स्वाहा ॥ स्वः स्वाहा ॥ त्वं नो अग्ने ॥ ३ सत्वं नो अग्ने ॥ अयाश्चाग्ने ये ते शतं ॥ उदुत्तमं ॥ इति प्रायश्चित्तं हुत्वा प्रजापतये स्वाहेति जुहुयात् ॥ ततस्त्विसृमिव्याहृतिभिर्मनसा वद्विं दुत्वा इमं मे वरुणो निमंत्रेण फडं तेन तोयमभिमं अतेनाग्निमभ्युदय गाय आसुवित्रेयं च दशाहूती हृत्वा इमं मे वरुणो निवरुणा यशत माज्याहूतीर्हुत्वा म्नाभूयोपि व्याहृतित्रयेण हृत्वा ग्रये स्विष्टकृते स्वाहेति जुहुयात् ॥ तत इमं मे वरुणो नि पूरार्हा हृति होमः ॥ ततोऽग्निं पूजा आपुषादिकरणा ततोऽग्निसर्जनं ततोऽग्नौर्वर्त्तिग्न्यो हिरण्यं दद्यात् ॥ यजमानाभिषेकः यजमानकर्तृकं पुनः पूजनं गृहादीनां ॥ यां तु देवगणा इति देवता विसर्जयेत् ॥ ततोऽग्नौ यकरणं दद्यात् ॥ ततो ब्राह्मणसंस्मरणं शतं पंचाशतं विंशतिं वा शतं पुरुषं मोतामिवाभूमसीदत्वा यस्यास्मृत्या प्रमादात् कुर्वतां कर्मैकं कृत्वा त्रिविधं स्मरेत् ॥ इति तडागोत्सर्गप्रयोगः ॥

राम
११

३२

यु५

अथवापी कुपोत्सर्गः ॥ मविष्ठा त्तो वापी कूपविधानं च कथयामितवापरं कुंडं मंडपं संमारभूषणाच्छादनादिकं ॥ तडागविधिं वक्तुं यो द्यपगतारणादिकं ॥ अकात्तमूलानकलशान्वापीमूलेषु दापयेत् ॥ तीर्थोदकसमाप्तुं कानसितचंदनचर्चितान् ॥ सितवस्त्रपुगच्छानान्समात्वा नरलगर्भिणाः ॥ अग्रयित्वा चरुतत्रया वमग्नौ यथाविधि ॥ यावंपवमं च तस्त्वाहूतिर्हृत्वा भूः भूवः स्वरिति क्रमात् ॥ व्यस्ता समस्ताश्चेति चतस्रं ग्रहं होमं प्रकुर्वीत शान्तिपुष्टिविबर्द्धनं ॥ वरुणा यवलिंदद्यात् लोकपालेभ्य एव च वारुणा निच सूक्तानि जयेद्भिर्जपुंगवाः ॥ वेदीमध्ये मंडलं कं पद्मगर्भं प्रकल्पयेत् ॥ तन्मध्ये मय्युजयेच्छंभुं ब्रह्मारां केशवं तथा ॥ मत्स्यकक्ष्यमदुकानुवेदिमध्ये धिवासयेत् ॥ मित्रं सत्वाभिभूतानां धनदोधनकां क्षिणां वैद्यो रोगाभिभूतानां शरणां शरणार्थिनां अनेनैव च मंत्रेण वरुणा यविसर्जयेत् ॥ आदावावाहये देवमनेनैव विशेषतः ॥ नमस्ते विश्वगुप्ताय नमो विष्णो अयां पते ॥ सांति ध्यं कुरु देवेश समुद्रादिह एत्यचाततस्तदक्षिणा देया ब्राह्मणेभ्यो विशेषतः ॥ गोस्याय कायदातव्यामोजनं चानिवारितं ॥ सर्वेषामेव दातव्यं मेषयो रगिके विधिः ॥ अत्र विशेषः ॥ प्रतिकुंडकलशस्थापनं समये व्याप्यादिचतुर्दिक्षु धातव्योपरिसितवस्त्रपुगस्थानानुक्तं ॥ द्वाणानकलशान्स्थापयित्वा ते सुतीर्थमावाह्य नमस्ते विश्वगुप्तायेति तेषु विष्णुमावाह्य पूजयेत् ॥ ततो महावेद्या सोऽं शं रे ग्रहलोकपालादिस्थापनानंतरं मध्ये शंभुं ब्रह्मारां केशवं ॥ चावोऽस्य तत्रैतसो वरां कर्मसौ यामस्य त्रपुमं मंडकं पंचरत्नं तीर्थजलादिपुतायां ताम्रया आमधिया स्य प्रतिष्ठाप्य संपूज्य तडागवद्द्विदानं पूय निर्वितं च कृत्वा यथा शाखं यवमयं चरुं अग्रयित्वा ज्यभागां ते व्यस्रसमस्तव्या हृतिमिश्रचतस्र आज्याहूती हृत्वा तडागोत्सर्गं ब्रह्मारां मंत्रैर्यवचरुदुंबरसमिदाज्यानां प्रत्येकं

३३

मष्टोत्तरशतमाज्याहतीर्हत्वाग्रहादिविश्वकर्मातानां प्रत्येकमष्टाविंशतिसमिदाज्याहनीर्हयार। ^{१५} तोवरुणालोकपालादिभ्यो बलि
दद्यात्। समंताङ्गचभ्रामये। राइदंसलिलमिति मंत्रपाठः। ततः कुर्मादिपुतांतामयात्री आदाये ममेवरुणोतिजले प्रक्षिपेत्। ततः उत्सर्गः
। भ्रामणांतं गंगुरवे दद्यात्। अन्यत्सर्वं मत्स्यपुराणीयजलोत्सर्गविधिः। इदं चावश्यकं। योनिकामयतेशांतिवापीकृपादिके त्वि
मां। तस्य ततिष्णुलंतोयं मुप्वीजमिवोखरे। वापीकृ यतडागेषु संस्थितं प्रथमं जलं अयेयंतु भवेत्सर्वजतत्तत्सूतिका सममिति निदा
वगमात्। उत्सृष्टं जलं त्यक्त्वा ग्रेयादिपुरोडाशवत्स्वयं तोमयो ज्यमिदिनिके चित्। अत्र सासप्रणिना पुत्सर्गे उत्सदे श्यत्वा स्वस्यापि
तदांतर्गते योगे तदेवताया एवोदि श्यत्वा स्वस्य तदभावे न रागधेषम्यात्स्वयमस्य योज्यमित्यन्ये। एवमाशमफलादिष्वपि इति म
विधोत्तरोक्तो वापीकृ यतडागोत्सर्गविधिः। अथ वापीकृ यतडागादिष्वन्या तोयेषु श्रमाजीरवरवानरस्तकरादि मृतकाश्च यत्र
ते सर्वे दकोद्धारणेन शुद्धिः। वक्तृजलेषु कुंभशतमुध त्पंचगव्यप्रोक्षणां। शुद्धप्राणिनातेष्वधिकुम्भोद्धारयेचगव्यप्रक्षेपः। अन्य
तोयद्याते सर्वे वंङ्ग रश्मि संबंधाद्वा शुष्पशर्चशुद्धिः। तथा अतिगंभीरवापिकृ यतडागादिषु नद्यादिषु चंडालाद्यश्चिस्पृश्ये
वस्तुत्वेन तत्पश्येत्तदेव स्थलं परिवर्त्य न्यशुद्धिः। वापीकृ यतडागेषु मानुषमृतके प्रक्षिप्ते सर्वजलोद्धारघटशतजलोद्धारपूर्वकं
चगव्यप्रक्षेपाद्वा शुद्धिः। वापीकृ यतडागजले मनुष्यमरगोतुजलस्याहोरात्रमाशो चेततः प्रायुक्ता शुद्धिः। एवं मूत्रपूरी चर्मरुद्धि
रादिवात्प्रक्षेपे त्रिंशत्कुंभजलोद्धारपूर्वकं योमूत्रादिप्रक्षेपादिकमोजीरमिति चाप्यादि शुद्धिः। एतन्मूलवचनानि पिताम
हचरणा कृता योपद्रवौ दृष्टव्यानि। अथारा मप्रतिष्ठां वक्तुं दृष्टारोपणमुक्तं मविष्यत्सराणो। अथत्यमेकं पितु मंदमेकं न्यत्रो

प ३
राम०
१२

धमेकंदशची विणीचा कपित्थवित्त्वामलकत्रयं चंपंचाप्रवापिनरकं नपे श्येतापा सोयलेनापि चराते दपि प्यलारोपरां कुहासुतमुत्र
सहस्राण्यमेकं करिष्यति। कर्तव्यमिति शेषमास्ते। कीर्त्तिश्च मानुषलोके प्रत्येव शुभं फलं। अतीतानागतौ चोभोपितृवंशौ च भू
ता। तारयेद्द्वारोपी च तस्माद्दृष्टां श्ररोपयेत्तदेत्यादि। मास्थेया दपानां विधिं वक्ष्ये तथैवोद्यानभूमिषु तडागविधिवत्सर्वमासाधज
गतीश्वरा अत्रियं उपेसंभारमाचार्यश्चापिता दृशः। पूजयेद्वा ह्योणां सद्द्वे मवस्त्रानुलेपनेः। सर्वे विष्णुदके। सिक्तात्पिष्टानि कविमूषि
तार। पिष्टातकं सुगंधिचूर्णं। दृष्टान्मात्पैरलं कृत्वा वा सोभिराभिवेष्टयेत्। सूत्रा सोवर्गाया कार्ये सर्वेषां कर्गवेधनां प्रेत्येव
शुभं फलं। अतीतानागतौ चोभोपितृवंशौ च मासाध। द्वारोपी च तस्माद्दृष्टां श्ररोपयेदित्यादि। मास्थेया एवत्सर्वमासाधजगतीश्वरा
जगन्मंडपसंभारमाचार्यश्च पिका दृशः। पूजयेद्दृष्टां सद्द्वे मवस्त्रानुलेपनेः। अंजवापिदा तव्यं तद्द्वे मशला कया। फलानि
सप्रवाष्टो वा कालधौतानि कारयेत्। कालधौतानि सोवर्गा निप्रत्येकं सर्वद्वाराणां वेधांतां न्याधे वासयेत्। यूपोत्रयुक्तः श्रेष्ठः ता
पात्रैरधिष्ठितः। सप्रधान्यपुतानरुक्त्वा वस्त्रगंधानुलेपनेः। कुंभानसर्वेषु दृष्टेषु स्या। पपित्वा नरोत्तमः। सहिराणानशेषांता
कृत्वा कविनिवेदनं। यथा वलो कपालानां डादीनां विधानताः। वनस्य ते शुविद्विहो मंकार्यो द्विजातिभिः। ततः शुक्लां वरधरां
सोवर्गा कृतभूषणा। सकां स्पदो ह सोवर्गा शृंगाभ्यां मतिशालिनी। पपस्विनी दृष्टा मध्ये दुत्सर्जेत गा द्युर्गवी। ततो मिषेकमंत्रे
णावाद्यमंगली गीतकेः। अग्न्युत्ताममंत्रे श्रवारुशोरभित्तजथा। तैरेव कुंभे स्नपनं कुर्यात्। स्नपणं गवाः। ततः शुक्लां वरधरां यज
मानो भिपूजयेत्। गोभिर्विभवकः पूर्वार्त्तगाद्यान्समाहितः। हेमस्त्रैः सकटकैरंगुलीयैः पवित्रकैः॥ वासोभिः शयनीये

उ०म०
१३

तथोपस्करपाडुकैः शीराभिषेचनं कुर्याद्यावदिनचतुष्टयं होमश्च सर्पिषा कारयेद्यवेः कृष्मन्तिलैस्तथा। पालाशसमिधशलावतुर्थैश्च
तथोत्सवः। दक्षिणाधिपुनस्तद्वदेयाशत्थायितत्रमः। आचार्योद्दिगुरादीन्वाप्रशियोत्पविसर्जयेत्। अनेन विधिनायककुट्टोत्सवं
बुधः। सर्वान्कामानवाप्नोति फलं वातं तमश्नुत इत्यादि। अत्र जलशयवदारा मोक्षस्तुष्टु इति केचित्। मानाभावान्नैत्यन्ये। अथेतत्प्र
मः। तत्र जलाशयोत्सर्गोक्तकालमाधिश्रीन्याधिवासनदिनात्पूर्वैः कृते कर्मकादिनियमोधिवासनदिनप्राप्त्युत्पविसर्जयेत् अथेत्या
दिममसर्वपापक्षमातीतानागतपितृकुलतारणाकामो गभवत्प्रीतिकामो वामारामोत्सर्गं करिष्ये इति संकल्प्य गणेशपूजा स्वस्तिवा
चनमाह पूजास्तु दयिकं आहुतं गुर्वत्तिकं चरणात्तत्पूजनमंडपप्रवेशतत्पूजनांते प्रस्थापनात्पूर्व आचार्यश्चतुरस्रपिंडिकामध्ये क
तालवातान् वृक्षान् सर्वेषु दकैः सिक्ता पिष्टातकैः पुष्पमालाभिर्वा सोभिश्चालं कृत्य स्तव्या प्रतिवृत्तं स्वधसमीपे कर्णवैधनं दु
परिप्रवेशे शलाकया नेत्रांजलं कृत्वा गुग्गुलुधूपं दत्त्वा मूलवद्भुजं चतुरस्रपिंडिकोपरि वगोधूमं घटिकं कुश्यामाकं तिलचीनं वा
त्मकं सप्तधा न्यानि प्रक्षिप्य तेषु जलपूरां न सोपस्करान्ताम्रकलशां स्थापयेत्॥ प्रतिवृत्तं कलशस्थायनसेकादिकं रणाशक्तौ
वृक्षाष्टके कर्तव्यमिति आहः। ततो ग्निस्थापनांते गुरुर्वेद्यां षोडशारे सूर्याद्या लोकपालांता देवता जलाशयोत्सर्गवत्संस्थाप्य प्र
तिवृत्तं सप्तधा वेति कृतं संख्याकानि स्वर्णफलानि वेद्याकूर्ममकरादि पात्री स्थानेन न स्यते विदुर्गदिति मंत्रेणासादयेत्। अस्य प्र
यतिर्वनस्थितिश्चिष्टुप्रावनस्यते वीडुगोहिभूयाश्च स्मत्सखा प्रतारणाः सुवीरः। गोभिः सनद्धो असि विडपस्थास्थाता ते जयतु जेतवानित
तो ब्रह्माणां शिवं विष्णुं विनायकं। कमलाभं विक्रान्तं भूतग्रामं चेतिसंस्थाप्य सर्वान्पूजयेत्। ततः सर्वभ्यो बलिं न दत्त्वा पूर्वकुंडात्

राम०
१३

व्यापदत्रयं पुंवन्त्यज्जपालाशयोत्सर्गवद्भुजं निखनेन। ततः सर्वे आभ्यागांते वनस्यते इति मंत्रेणाष्टोत्तरशतमाज्याहुतीः पालाशसमिधः कृष्म
तिलाहूतोश्चतुर्हयुः। ततो ग्रहादिविष्टकर्मोत्तेर्भोर्कोदिसमिद्धिरेवैः कृष्मन्तिलैश्च प्रत्येकं मष्टाविंशति संख्याको होमः कार्यः। ततः चिष्टक
वमधिवासनांते प्रातः कुंडसमीपस्थकलशजले र्यजमानमभिषिचयेयुः। स्नपयेयुश्च। ततो यजमानो सोमस्करांगामुदयुरवीमुत्तेन तत्र मंत्रः। व
दं वनं पवित्रं कुरुक्षुद्रं पुनर्मृतमस्तु नित्यं। मां तारयिती सर्वतीर्थीभिर्भित्तं लोका लोकांतरं ते तीर्थं ते चेति एकवृक्षप्रतिष्ठापामिमवृक्षमि
त्पूहः। ततः समुहाद्गोदूर्भिः। ये वामी शेषेने दिव इति मंत्रं द्वयमुक्त्वा गोपुच्छोदकेन देवपिन्डं संतर्प्य सूर्यवासा वृगधृतिरिति हं कृते च हि
रावतीरिति घजयेत्॥ ततो वनोत्सर्गं कुर्यादिति केचित्। सधेवं। कुशपवतिलजलान्यादायेत्यादि। इदं वनमश्नुत्य निववदति तिराकि पिथ
दित्वा मलका म्रदादिमादिना तावृक्षयुतं वनस्थिति देवताकं स्वीय सर्वपापक्षमपूर्वकमतीतानागतपितृकुलतारणाकामो गभवत्प्रीतिकामो
मोका सर्वसत्त्वो हमुत्सजेततः ऊहितं मंत्रद्वयं पठेत् सर्वभूतेभ्यः उच्छृणुमयेतद्वनमूर्जितं। रमंतु सर्वभूतानि स्थितिमिच्छन्ति धर्मो सुखादिभिः। सा
मान्यं सर्वभूतेभ्यो मया दत्तमिदं वनं। रमंतु सर्वभूतानि स्थितिमिच्छन्ति धर्मो सुखादिभिः। रिजिततो वृक्षमूलस्थायितजलेः पुनर्यजमानमभिषिच
स्नपयेयुः। तत्र वरुणमंत्राः सुरास्त्वामित्यादयश्च। ततो यजमान उपवेश्याद्येत्यादिकृते तदारा मप्रतिष्ठा कर्मणा समुत्पथं मसुकसगो
त्रेभ्य एताः शतं गा अष्टषष्टिपंचाशतं षट्त्रिंशतं पंचविंशतिं वा यथाशक्ति रुद्रदेवताः दक्षिणात्वेन पुष्पभ्यं गुर्वत्तिभ्यः संप्रददति दत्त्वा हेम
त्रकटकांगुलीयकवासः शय्यापाडु कोट्यपस्करान् जम्बिग्योथ शक्तौ गुरुवा ददद्वात्। तत आयो हिष्टेति वृजयन्त विह्वितुं ध्रु
रयावतं त्रिःपरिधिच्य एकं विप्रं पथेष्टुं ध्रुवायेत्। ततो गुरुर्लोकपालेभ्यः प्रागुद्धली दत्त्वा दिनचतुष्टयं वृक्षमूलेषु द्विरभिषे

ॐ म०
१४

चतुर्ग्रहादिपूजनं वेद्यभिवासितदेवार्चनं वा न स्यत्यहोमादि वैश्वकर्महोमांतं च कृत्वा चतुर्थदिने होमसमापनं ते जलाशयोत्सर्गो चतुर्थदिने
कर्म कुर्यात्पूजां हि होमो च वनस्पतिमंत्रेणोति विशेषः । नात्र नागयष्टिः । नतीर्थप्रवेशनमिति रूपनारायणः ॥ यमपि कार्यमित्यन्यात्
तोभिषेकश्च हपूजाभिपूजाविसर्जनशर्पदानमंडपाद्यपस्करप्रतिपत्तिविघ्नभोजनभूयसीदानकर्मश्चार्पणानि जलाशयोत्सर्गवत्
॥ ॥ इति श्रीमीमांसकभट्टशंकरात्मजभट्टनीलकंठकृते भास्करजलाशयारामोत्सर्गसमूहः ॥ ॥ राम ॥ ॥ राम ॥ ॥ ॥

राम
१४